

COMPANYONATGE I CONTRAPOSICIÓ ENTRE FILOSOFIA I TEOLOGIA

Andreu MARQUÈS

Segons el meu parer, filosofia i teologia són com dues germanes o companyes que, d'ençà del naixement de la més jove, han anat quasi sempre juntes, s'han estimat i odiat alhora, han compartit sovint el mateix destí de ventura o desventura, s'han imitat mútuament o contraposat punt per punt, de tal manera que un observador exterior fàcilment les pren per bessones o fins potser les confon. Però es tracta d'un companyonatge que no és pas sempre, ben al contrari, companyonia. I l'arrel del que, vist de fora es tant, sembla disputes de família entre filòsofs i teòlegs es troba, probablement, en una diferent concepció de la realitat, concepció unitària per part de la filosofia, concepció dual per part de la teologia.

En recórrer la història de les dues disciplines, hom té la impressió que les seves relacions han presentat tota la gamma possible de combinacions, des de la més íntima interpenetració fins a l'enemistat més declarada¹. Filosofies, per una banda, que han pretès de ser autèntiques teologies tot volent donar raó conceptualment de la dogmàtica cristiana, o bé que s'han comprès a si mateixes a partir de la seva contraposició amb la teologia. Teologies, per l'altra banda, que semblen haver-se dissolt en la filosofia, o bé que han lluitat aferrissadament per desfer-se de tot contacte filosòfic. Entremig hi trobem, en tota l'escala de graduacions possibles, els intents per distingir de tal manera les dues disciplines que sempre romanguí entre elles una relació de comunicació.

Aquest estat de coses que la història ens posa davant els ulls està marcat, en tota la seva pluriformitat, per dos fets que són també d'ordre històric: l'anterioritat temporal de la filosofia respecte a la teologia i l'influx decisiu del pensament filosòfic grec en el naixement de la teologia cristiana. Es tracta d'un influx de caràcter constitutiu, en el sentit que la teologia cristiana, d'ençà de les seves elaboracions més primerenques, conté en si mateixa una referència explícita o implícita a la filosofia i que no pot existir sense aquesta referència. Per tal de justificar, en forma d'esbós, aquesta última afirmació em cal referir-me a l'origen filosòfic del mot «teologia» i evocar també els orígens de la teologia cristiana.

El mot «teologia» és d'encuny filosòfic. Apareix per primer cop amb Plató (*Pol* B 379a5 f) i no significa aquí altra cosa que «mitologia». Es

tracta, per tant, d'un discurs de caràcter purament religiós sobre el món diví, discurs que la filosofia es mirarà de manera crítica. Aquest ús es va mantenir sempre en Plató (malgrat la comprensió que aquest filòsof va mostrar per la utilització filosòfica dels mites) i va ser durant molt de temps l'ús dominant. Però, al seu costat, un altre ús lingüístic travessa la filosofia antiga a partir d'Aristòtil: en la metafísica aristotèlica l'adjectiu «teològic» és emprat per a qualificar la doctrina filosòfica de Déu (*Met* e 1026a 19; *Met* K 1064b 3). Tot amb tot, aquest sentit aristotèlic del mot només va esdevenir relativament comú a l'època de l'hel·lenisme tardà, probablement sota la influència del cristianisme. Hi ha, a més, quelcom de remarcable en la situació intel·lectual del món grec: la religió grega no va produir cap mena de teologia en el sentit que nosaltres donem a aquesta paraula, és a dir, fou una religió que no es va preocupar per donar raó de si mateixa. La religió dels grecs va romandre sempre en l'àmbit mítico-cultural i el fet que fos caracteritzada, entre altres maneres, com a «teologia» no significa pas, ans al contrari, que s'obrís de per si mateixa a una reflexió destinada a escartir la seva veritat, ni tan sols que estigués especialment preocupada per la qüestió de la veritat. Per altra banda, la filosofia grega, sobretot considerada en els seus més grans representants i prescindint de corrents menors, no es va dedicar a impugnar les formes religioses externes i, malgrat una innegable orientació crítica, va romandre sempre en un cert contacte amb l'esperit de la religiositat tradicional. Aquesta filosofia, però, mai no va enfocar la reflexió sobre la divinitat de tal manera que fos possible d'arribar a un punt de contacte amb la religió, en contrast amb allò que, en relació amb la fe, creu possible la teologia cristiana. Les dues línies, doncs, que trobem en l'ús lingüístic antic del mot «teologia», teologia mítica i teologia filosòfica, se separen l'una de l'altra i no arriben mai a una reconciliació, a situar-se en correlació; ni tan sols ho intenten. Veiem, per tant, que la filosofia grega va considerar com a pròpia la qüestió de Déu i s'hi va dedicar, però sense estar arrelada de manera immediata en una determinada religió i sense sentir-se'n ni mica responsable.

L'origen de la teologia cristiana no coincideix pas amb l'acceptació, per part del cristianisme, del mot «teologia». En relació a aquest mot, el

cristianisme dels primers temps va mostrar-se sumament reticent pel fet de considerar-lo profundament llastat de connotacions religioses paganes. En canvi, va ser possible d'utilitzar l'expressió «filosofia», ni que fos amb l'accentuació crítica «vertadera filosofia». Només la cristianitat de llengua grega, que se sentia, d'alguna manera, hereva de la religió pagana tot just vençuda (Eusebi de Cesarea), va apropiat-se decididament del mot «teologia», segons un ús que es limitava al discurs sobre l'essència divina i que es distingia de «oikonomia», en tant que discurs sobre l'obrar històric-salvífic de Déu. En la cristianitat occidental, en canvi, va perdurar durant molt de temps la malifiança envers el mot «teologia», fins que, en els canvis introduïts per l'escolàstica, «teologia» va passar a significar, segons el sentit que ens és habitual, la totalitat de la dotrina cristiana reflexionada sistemàticament. En aquesta innovació va ser decisiva la influència de la idea d'una «episteme theologike» (ciència teològica), que es remunta, com ja ha estat mencionat, a Aristòtil (*Met* K 1064b 3), influència vinculada a la utilització massiva de l'aristotelisme per a l'elaboració de la teologia. Cal no oblidar, però, que, independentment de la qüestió de la seva designació, hi havia hagut teologia, en tant que intent de donar raó reflexivament de la fe, d'ençà de Sant Pau. Allò que ho va possibilitar i que hi va empènyer va ser l'especificitat pròpia de la fe cristiana, encara que hi fos present, fins i tot en sant Pau, un cert clima intel·lectual creat per la filosofia hel·lenística². A més d'això, també la història dels dogmes a l'època de l'església antiga fa veure de manera impressionant com la confrontació intensiva amb el pensament filosòfic, començada amb la gnosi i els apolegetes, contribuï decidivament a la formació i consolidació de la teologia cristiana.

La proximitat —sovint en forma de *pugna amans*— continuarà tot al llarg de la història, plena de canvis, que filosofia i teologia han viscut. Sobresurten, és clar, les repercussions teològiques del pensament filosòfic, encara que són evidents també les influències en sentit contrari. Però el que ara voldria remarcar, potser amb massa gosadia, és que existeix, per a les dues disciplines, una certa comunitat de destí en bé i en mal. Encara que les seves mútues relacions puguin ser i, de fet, hagin estat molt variades, mirant les coses amb perspectiva es pot observar

com, en el curs de l'evolució històrica, les dues disciplines es corresponen sovint mútuament i com, conjuntament, responen al seu temps i el reflecteixen. A l'època de la patristica predominava la tendència a una mescla de filosofia i teologia, sense que s'arribés, però, almenys en el terreny dels principis, a la completa supressió de tota diferència. En canvi, va ser característica de l'escolàstica una creixent diferenciació, sense, però, que la relació es trenqués. Fins i tot aquell canvi històric decisiu que fou, per a la filosofia, el naixent esperit científic dels temps moderns i, per a la teologia, el retorn a l'Esclatúra preconitzat per la Reforma —canvi que va representar tant per a l'una com per a l'altra, almenys a la llarga, una mena de nova naixença— no va poder trencar la mútua vinculació. Va accentuar molt, això sí, l'esforç d'independització recíproca, tant pel cantó de la teologia, malfiada davant d'una raó autònoma, com pel cantó de la filosofia, cada cop més inclinada a una actitud anti-teològica. Això no obstant, no van poder desfer-se unes relacions que, tant a partir de la història com a partir del tema de les dues disciplines, s'havien nuat tan estretament. Potser amb tres exemples concrets —més que no pas amb síntesis històriques forçosament descolorides i sense matisos— serà possible de fer-nos càrrec de la realitat d'una certa solidaritat o comunitat de destí. Els exemples —trets no pas d'una època de bona companyonia (si mai ha existit), sinó dels temps moderns de companyonatge antagònic— voldrien mostrar que els paranys de la filosofia acostumen a ser els mateixos que els de la teologia, i viceversa.

Sovint, a una concepció positivista de la raó en el pla de la filosofia, hi correspon, en el pla teològic, un enfocament positivista de la fe. Això engendra un antagonisme tan fort i tan irreconciliable en relació a la comprensió de la realitat que fàcilment pot passar per alt el parentiu estructural dels dos positivismes. En el pla filosòfic, el positivisme només concedeix valor a allò que ens és accessible empíricament, sense adonar-se que tot contacte cognoscitiu amb la realitat és ja interpretació d'aquesta realitat. Aquest positivisme considerarà la fe com un succedani insatisfactori del veritable coneixement i se sentirà confirmat en aquesta opinió per un positivisme de la revelació de tipus teològic. En efecte, aquest segon positivisme refusa igual-

ment, com a innecessària, tota reflexió de caire hermenèutic i s'entigideix en la defensa de dades i fets suposadament revelats, considerats aïlladament els uns dels altres, i presentats en unes proposicions que pretenen ser de la mateixa mena que les de les ciències naturals (segons una concepció ingènua d'aquestes ciències). La història del pensament està plena de tristos conflictes filosòfico-teològics d'aquesta naturalesa, i que només impròpiament poden ser caracteritzats com a conflictes entre la fe i la raó.

Hi ha també, en segon lloc, conflictes que tenen les seves arrels en un racionalisme estret en el qual combreguen igualment els dos antagonistes i cap al qual s'empenyen l'un a l'altre. Podem trobar la causa d'aquests conflictes, en el pla filosòfic, en una concepció esquifida de la raó que comporta una ceguesa parcial davant la realitat. Això és particularment visible quan, en nom d'una raó racionalista, poc atenta a la complexitat de l'experiència, es fa a la fe cristiana el retret, precisament, de passar per alt l'experiència. Certament que no és possible de negar que retrets d'aquesta mena troben una certa justificació en la manera com de vegades la fe és presentada teològicament. I no em refereixo únicament a les construccions una mica esquifides de la teologia «il·lustrada», sinó principalment a l'equipament dogmàtic pesat de la neoescolàstica catòlica o a les sistematitzacions de l'ortodòxia protestant. Tant en un cas com en l'altre, hom pretén un estrictíssim caràcter racional, de manera que pot néixer la impressió que les proposicions que expressen la fe no són altra cosa que proposicions metafísiques, o bé que la mateixa fe no és res més que l'acceptació d'un conglomerat de fragments doctrinals.

En tercer lloc, i finalment, filosofia i teologia poden correspondre's mútuament en una actitud irracionalista. Passa sovint que, per part de la filosofia, la fe és titllada d'insensata i supersticiosa o, almenys, se la considera com una actitud irracional que s'escapa a tota apreciació reflexiva. I no és del tot excepcional que la teologia mateixa arraconi la fe en la suposada fortalesa de la irracionalitat, es protegeixi precipitadament davant la raó amb jocs de paradoxes o cerqui la salvació en un entossudit *credo quia absurdum*. Una fe així, que es malentén teològicament a si mateixa, està predisposada a desqualificar d'entrada la raó en tant que forçosament incrèdula,

de manera que, fins en la forma de raonar, queda obert el camp a l'irracionalisme. Cal dir, però, que també per l'altra banda, pel cantó de la filosofia, es poden donar actituds que emboliquen fatalment les prou difícils relacions fe-raó i teologia-filosofia. Existeix un racionalisme que en els seus judicis polèmics es comporta, estranyament, de manera poc racional, i un criticisme que està del tot determinat per posicions dogmàtiques. Per a ells, la fe no pot ser altra cosa que immunització (com avui dia se sol dir) enfront d'una raó, la qual no s'adona de la seva pròpia autoimmunització de cara a fer-se càrrec del fenomen de la fe tal com aquest fenomen se'ns dona en la realitat de les coses.

Però queda, encara, la qüestió més difícil i decisiva: ¿On recolza, en última instància, el companyonatge entre les dues disciplines? ¿Tenen, potser, totes dues un mateix tema que és tractat diferentment i que dona lloc a expressions diverses pel fet que filosofia i teologia es diferencien metodològicament i pauen a fonts heterogènies? Segur que no deu ser del tot desencertada una resposta afirmativa, amb els matisos que calgui, a aquesta pregunta, una resposta, per exemple, que vagi en aquest sentit: filosofia i teologia es troben en la qüestió de Déu o bé en la qüestió del sentit i el valor de la realitat i, per tant, del sentit i valor de l'home en relació a aquesta realitat en la seva totalitat. Es diferencien, en canvi, pel fet que la filosofia no coneix altra font ni altre jutge que la raó amb les seves exigències d'autonomia i universalitat, mentre que la teologia remet a una revelació vinculada a purs esdeveniments històrics i es troba sempre lligada a una tradició de caràcter normatiu. Sense negar la part de veritat d'aquesta caracterització tradicional i sense entrar en la proximitat d'antigues controvèrsies, val la pena de preguntar-nos si, pel que fa a la filosofia, és correcte de parlar d'autonomia total, de començament a partir de zero. Tot pensament, ho vulgui o no, es troba en una situació històrica determinada, en una perspectiva finita, i precisament es realitza com a pensament en la mesura que accepta de pensar allò que li és donat en aquesta situació històrica, en el si d'aquesta perspectiva finita. L'acolliment atent i submís d'unes dades és, doncs, condició indispensable de tota autèntica empresa reflexiva (i no, únicament, de la teologia). Fins potser es podria afegir, amb Gadamer, que, com a con-

dició de fecunditat, cal que la filosofia es vinculi a una determinada tradició de pensament.

Sigui el que sigui d'aquestes complicades qüestions —on sempre, després d'haver pres una determinada posició, cal matisar en sentit contrari— el que certament es pot dir és que l'autocomprensió que té una determinada (gran) filosofia es manifesta en la manera com determina les seves relacions amb la teologia. Recíprocament —però aquí encara en un grau més elevat— tota autocomprensió teològica s'explicita en la manera de relacionar-se amb la filosofia. Per això cal dir que, malgrat tots els problemes de delimitació i les diferències en la manera de resoldre'ls, l'interès per una diferenciació mútua és també un tret que vincula la filosofia i la teologia. Cal afegir, però, que la diversa orientació de l'interès en un cas i en l'altre posa en evidència una diferència fonamental de les dues disciplines, més fonamental, probablement, que les mencionades anteriorment.

Pel cantó de la filosofia es concedeix, evidentment, la màxima importància a establir una distinció tallant i fins i tot una contraposició que subratlli la pròpia independència i superioritat, sense que, normalment, aparegui un interès positiu per justificar filosòficament l'existència de la teologia. En la mesura que es concedeix a la teologia un interès específicament filosòfic, aquesta teologia és annexionada en tant que àmbit filosòfic parcial i, per això mateix, contraposada a la teologia «teològica» que, com a tal, no és filosòficament acceptable. En canvi, pel cantó d'aquesta teologia «teològica», fora dels casos d'irracionalisme crispats, existeix un interès de principi per l'existència de la filosofia. Fins en els temps de predomini cultural quasi absolut del cristianisme, temps en què gairebé no existia una filosofia autònoma, la teologia va ocupar-se de la filosofia tot considerant-la com a disciplina distinta i com una tasca plena de sentit al costat del treball teològic. Més tard, en temps de l'emancipació de la filosofia, quan aquesta va deixar de ser una disciplina domesticada eclesial i va tornar-se a presentar la possibilitat d'un antagonisme agut, la teologia no pogué desinteressar-se d'una filosofia que se li havia convertit en enemiga (sense que això impliqués una renúncia a considerar críticament la filosofia).

En aquesta diferenciació de les relacions mú-

tues s'expressa, probablement, que la filosofia tendeix a una concepció unitària de la realitat dintre de la qual la mateixa teologia ha de ser encabida segons criteris purament filosòfics. La concepció teològica de la realitat, en canvi, d'acord amb la fe cristiana, està determinada per una distinció fonamental que reconeix a la filosofia tot el dret a la seva autonomia (sense que això tregui a la teologia la responsabilitat de pronunciar-se, des del seu punt de vista, sobre les posicions filosòfiques). Mirant les coses des de la teologia, la relació amb la filosofia és un dels punts on es concreta la distinció, que té el seu recolzament en l'evangeli, entre dos àmbits, àmbits que poden ser interpretats, com ho fa la teologia catòlica, en el sentit de natura i gràcia, o, com ho fa la teologia protestant, en el sentit de llei i evangeli. Aquesta distinció expressa un estat de coses, una condició humana concreta marcada pel pecat, que molt probablement se sotreu a les conceptualitzacions filosòfiques (com ho ha remarcat, per exemple, Paul Ricoeur en les seves reflexions filosòfiques sobre el pecat).

La distinció entre filosofia i teologia es deixa constatar també en la diferència de llur relació amb la història. No pas que aquesta distinció pugui caracteritzar-se prou correctament amb les conegudes fórmules antitèriques: «paraula de Déu eterna» i «paraula humana caduca», «saviesa de Déu» i «saviesa humana», o bé «veritat racional intemporal» i «revelació històrica». Teologia i filosofia participen d'una mateixa historicitat i, l'una i l'altra, ens acosten cap a una veritat incondicionada que està més enllà d'elles. Però, dintre aquest marc comú, hi ha una diferència fonamental: la teologia es refereix a una tradició ben determinada i, sobretot, pren part a la responsabilitat pel progrés d'aquesta tradició. Això, la teologia no ho entén com un particularisme arbitrari sinó com a conseqüència del fet que té el seu fonament permanent en Jesucrist. Considerat filosòficament, aquest fet apareix com una pretensió d'absolutesa que és incompatible amb la recerca de la veritat. Aquí cal dir, però, que la teologia és només una expressió mediata de la veritat que es proposa reflexionar i explicitar, només una reflexió explícita d'aquell esdeveniment de fe que es produeix sempre en la predicació i en la pregària en tant que realitats constitutives tant de l'existència cristiana com de la comunitat eclesial. De manera que en les tas-

ques teològiques cal distingir entre aquell esdeveniment de fe al qual la teologia serveix i en el qual recolza, per una banda, i tot l'afany teològic de reflexió i explicitació, per l'altra.

El problema de les relacions filosofia-teologia, però, continua plantejat i demana de ser aprofundit. Segons el meu parer, el camí més fecund d'aprofundiment i que podria permetre un diàleg entre filòsofs i teòlegs no hauria de consistir tant a escatir les diferències entre veritats de raó i veritats de revelació (tot concebant la revelació

com un fenomen estrany de caire supranaturalís-
tic) com a donar raó de les dues concepcions de la realitat: la unitària, de tipus filosòfic, i la dual, de tipus teològic. En aquesta tasca, hi jugaria un gran paper l'elucidació del concepte d'experiència, ja que quan el teòleg parla de natura i gràcia pretén ser fidel a l'experiència de la fe. Tot i que l'esperança en una redempció total de la realitat no es pot pas deduir de l'experiència.

NOTES

¹ Com a fonts immediates d'informació per a aquest escrit m'he servit dels treballs següents:

WILHELM WEISCHEDEL, *Der Gott der Philosophen*, 2 vols. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1972. El primer volum presenta una amplíssima panoràmica històrica del tractament filosòfic de la qüestió de Déu, des dels pre-socràtics fins a Nietzsche i Heidegger.

GERHARD EBELING, article «Theologie», a *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, tercera edició, 1962, vol. VI, pp. 754-769.

² Ni que pugui semblar massa obvi, potser val la pena de recordar —donades, sobretot, certes tendències filosòfiques i religioses actuals a revalorar el mite— que per als traductors al grec de l'Antic Testament no va existir cap dubte que

l'equivalent de *debar jahwe* (paraula de Jahvè) no podia ser *mythos* sinó només *logos*. En el Nou Testament la fe es refereix sempre al *logos tou theou*, que és predicat com a *logos tou staurou* (paraula de la creu). I com Bultmann, entre altres, ha fet veure, en el Nou Testament es troba per primera vegada, de forma incipient, una crítica religiosa al mite. No és, doncs, estrany que més tard fos possible una certa aliança de la fe amb la filosofia de cara a combatre els mites, però que, en canvi, no fos possible una aliança antifilosòfica amb els mites. El trobament del cristianisme amb la filosofia porta moltes vegades a una lluita, però és sempre —segons la convicció cristiana— una lluita a favor del *logos* i de la saviesa veritable.